

א למנצח על-שושן עדות מכתם לדוד ללמד:
ב בהצותו את ארם נהרים ואת-ארם צובה

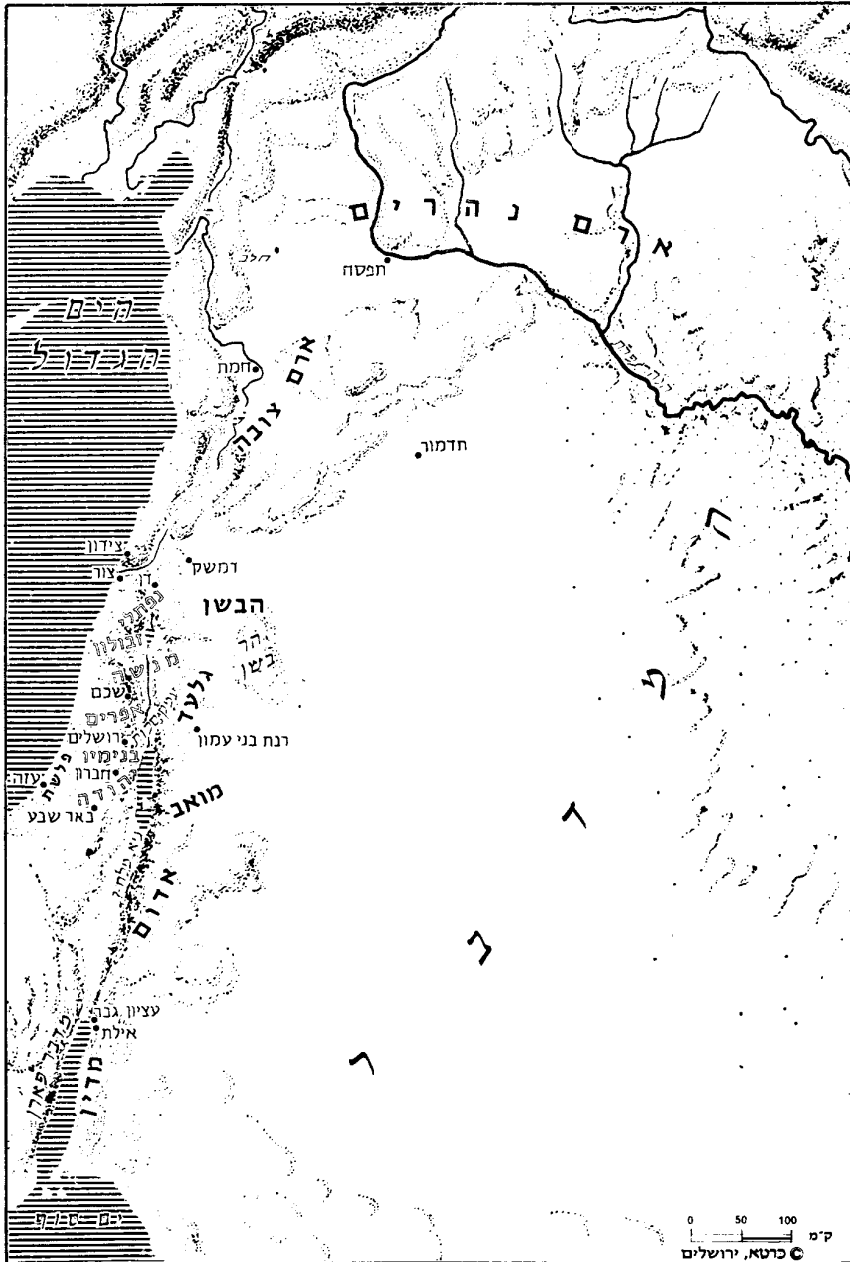
מזמור ס

במזמור כתבת (א-ב) ושלשה חלקים: חלק ראשון - תלונה על התבוסה (ג-ו); חלק שני - תפלה לקיים ההבטחה הנבואית (ו-י); בקשה למען ישראל ידידי ה' (י); גוף דברי התבטחה (יא-יג); חלק שלישי - הבטחה בטחון בתשועת ה' (יד-יז).

(א) למנצח - עין לעיל ד א. על-שושן עדות - 'שושן' לא נודע מהו. ומסתבר שהוא לשון יחיד מן 'שושנים' (ובא שורוק תמורת חולם) שזכרו בכתבת מזמור מה 'למנצח על שושנים'. וחזק לסברה זו, שקאן נאמר 'על שושן עדות', ובראש מזמור ס נאמר 'על שושנים עדות' (ועי' לעיל בפירושו בראש מזמור מה). 'עדות' יש מפרשים שהוא סוף ל'שושן' ו'שושן עדות' הוא שם השיר או הנעימה שעל פיהם יש לומר את המזמור הזה (ועי' לעיל כב א בפירושו 'על אילת השחר'). ויש מפרשים, שהמזמור מכה 'עדות' על שם שנאמר לזכרון ולעדות לבני ישראל, או נאמר להעיד על נפלאות ה'. ומצינו ששירה נקראת 'עד': למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל (דב' לא יט). מכתם לדוד - עין לעיל טו א; ו א. ללמד - דוד צוה ללמד את השיר הזה את בני-ישראל. ואפשר שכתב כאן 'ללמד' לרמוז

ה כתוב במזמור 'אל תהרגם פן ישכזו עמי' היה בדרך מפתיעה עור מעט לבני ישראל בימי הרדיפות הקשות, שרדפום הקנאים הנוצרים, שראו ביהודים את אויביהם הקשים ביותר. ומשום שהתימרו, שהם מקיימים מה שכתוב בתהלים, אמרו, שאין ראוי לנוצרים להשמיר את היהודים כליל, לקיים מה שנאמר 'אל תהרגם פן ישכזו עמי'. וכן ניצלו קהילות בישראל מכליון מוחלט בימי הרדיפות ההן.

ב בפסוק המקביל בשמואל כתוב 'ארם בית רחוב' תמורת 'ארם נהרים' (ש"ב י ו). וארם בית רחוב היא במקום רחוק מאוד מארם נהרים (עי' בא"מ ערך ארם). ואפשר, שהכתובים בתהלים ובדברי הימים כינו את 'ארם בית רחוב' 'ארם נהרים' לרמוז, שמעשה אבות סימן לבנים, ומה שאירע ליעקב אבינו עם לבן שהיה מארם נהרים הוא סימן למה שאירע לדוד עם ארם. ויש סמך להשערה זו במדרש תהלים ובתרגום הארמי לתהלים (עי' בדבריהם). והם דרשו ש'עדות' האמורה

מפת ממלכת דוד

וְיֹשֵׁב יוֹאֵב וַיַּךְ אֶת-אֲדָוִם בְּגִיא־מֶלֶךְ שָׁנִים עֶשְׂרֵת אֶלֶף:
וְאֱלֹהִים וַנְּחַתְנוּ פְרָצְתָנוּ אֲנַפְתָּ תְּשׁוּבָב לָנוּ:

בכתובות אשוריות ואין יודעים לברר את גבולותיה בדיוק². וישב יואב ויך את-אדום בגיא-מלח שנים עשר אלף - הלשון שבכתוב זה דומה ללשון שבשמואל: ויעש דוד שם בשבו מהכותו את-אדם בגיא-מלח שמונה עשר אלף (ש"ב ח י) ובכתוב המקביל בדברי הימים נאמר: ואכשי בן צרויה הכה את-אדום בגיא המלח שמונה עשר אלף. ומסתבר, שמאדע אחד מספר בשלש הספרים, שמואל, תהלים ודברי הימים, אם כי יש שנויים בנסח הדברים בין ספר לספר. על השנוי 'אדם - אדום' יש לומר, כי יש כאן חלופי דלית בריש-כמו: דודים - רודנים, דעאל - רעואל, הדאה - הראה ועוד. ואפשר להצדיק את החלופי ולומר, שבאותה מלחמה היו אדם ואדם עוזרים אלו לאלו במלחמה עם דוד. ומעין זה מצינו במ"ב טו: בעת ההיא השיב רצין מלך-אדם את-אילת לאדם וינשל את-היהודים מאילות וארומים (כתיב), ואדומים (קרי) באו אילת. על השנויים בשם המנצח: דוד, יואב, אכשי, יש לומר, שיואב ואכשי עמדו בראש הלוחמים למעשה, ואולם הנצחון יחס לדוד, משום

שהוא המלך והמפקד העליון של הצבא. בגיא-מלח - לא נודע בברור היכן הוא, ומסתבר שהוא סמוך לים-המלח³.
(ג) אלהים - פותח בקריאה בשם אלהים, וכן לעיל מד ועוד. ונחתנו - עזבתנו ואיך עזר לנו כנגד אויבנו וכן לעיל מד י: אף-ונחת ותכלימנו ולא-תצא בצבאותינו. פרצתנו - הכית בנו הרגתנו בנו. כמו: פן-יכריצ-בם (שמי יט כז); פרץ ה' את-איבי (ש"ב ה ט); פרץ ה' פרוץ בעזה (שם יח). והפנה: הנחת לאויב להכות בנו. ואפשר שלאחר שאמר ונחתנו, הוסיף פרצתנו לרמוז, שלא זו בלבד שה' עזב את ישראל ואינו עוזר להם, אלא הוא בעצמו הכה בהם, מעין דברי הנביא: והפך להם לאויב הוא נלחם-בם (יש"כ טו). אנפת - שפכת את זעמך, כמו: פן-יאנף (לעיל ב י). תשובב לנו - אנא הניח לנו מזעמך כמו: בשוכה נחת (יש"ל טו). פרוש אחר: השב נדחינו למקומם, כמו: לשובב יעקב אליו (שם מט ט). פרוש אחר: השב אפך ממנו. ולכל הפרושים שתשובב לנו' הוא המשך תאור הזעם, וכן בעתיד

בכתובת של המזמור רומז לדברי לבו: 'הגל הזה עד' וגו' (בר' לא מח). ועוד אפשר, שכתוב 'אדם נהרים' על פי ש"ב ח ג = דה"א יג: בלכתו להצבי ידו בנהר פרת (בשמואל 'פרת' קרי ולא כתיב), ועל פי ש"ב יט ט = דה"א יט טז: אדם אשר מעבר הנהר. ואמנם 'עבר הנהר' כולל הרבה יותר מאדם נהרים. ומסתבר שהכתובים כאן בתי' ושם בדבתי' תלויים זה בזה או ששניהם תלויים במקור עתיק שאבד כגון: 'דברי נתן הנביא' ודברי גד החוזה' הנזכרים ביה"א כט כט.
2 רב סעדיה גאון ויהא אדם צובה בניצניו, המפורסמת בימי הבית ושני כעירו של ר' יהודה בן בתירה. ומסורת בידי אחינו בני ישראל יוצאי העיר חלב שבסוריה שיערים היא אדם צובה. ואין יסוד בטוח למסורת אלה.
3 על פי פירוש רש"י (בנוסח שהובא בהערות בפירושו רש"י לתהלים מהד' מאהרש"ע).
4 א. על השנוי במספר המוכים (שמונה עשר אלף או שנים עשר אלף) יש לומר, כי הדבר תלוי בשיטות ספירה או הערכה שונות. וגם במלחמות שבמימינו ניתנים לפעמים מספרים שונים על הנופלים במלחמה, משום שיש דרכים שונות לספירה, והבשונות הדרך שעל פיה סופרים משנה גם התוצאה של הנפירה.
ב. ובדברי המפרשים והחוקרים נאמרו סברות שונות בישוב כל החילופים שבענין זה בין שמואל ותהלים ודברי הימים. ונעשו נסיונות לבנות על פי הפרטים השונים סיפור רצוף של מהלך המלחמה ההיא. ואין אנו רואים צורך להיכנס לענין זה, משום שאין ברשותנו המקורות העתיקים, שהם שאבו כותבי ספרי המקרא את דבריהם, וכל דברי המפרשים הם אינם יוצאים מגדר השערות גלמא. ואף על פי כן נעיר על פירוש פתיע שבחרנו הארמי לתהלים ששנים עשר אלף' הנזכרים בתהלים אינם חללי אדם ואדם אלא חללי ישראל שנפלו באותה מלחמה (ואילו שמונה עשר אלף שבשמואל ובדברי הימים הם חללי האויב). ואמנם אין פירוש זה מתיישב על לשון הכתוב אלא בדוחק, אבל התרגום כחר בפירושו זה, משום שלפי מתבאר נפשטות המזמור כולו, שערך בלשון תחינה וזעקה ולא בלשון שירת הוריה על נצחון. ועי' עוד ביסיון המזמור.
5 עי' א"מ בערך 'גיא מלח'.

ד הִרְעַשְׁתָּהּ אֶרֶץ פְּצַמְתָּהּ רָפָה שְׁבָרֶיהָ כִּי-מָטָה:
ה הִרְאִיתָ עֲמֶךָ קָשָׁה הִשְׁקִיתָנוּ יַיִן תַּרְעֵלָה:
ו נָתַתָּה לִירֵאִיךָ גַם לַהֲתַנּוּסִים מִפְּנֵי קִשְׁט סִלָּה:
ז לְמַעַן יִחַלְצוּן יְדִידֶיךָ הוֹשִׁיעָה יְמִינָה וְעֲנֵנוּ:

וַעֲנֵי ק'

לאחר עבר כדרך התקבלות במקרא, ולפי זה פרושו: תשיבות אותנו אזור מפני אויבנו, וכן לעיל מד יא: תשיבונו אזור מגי-צ'ר⁶.

(ד) הרעשתה ארץ - בעסף עלינו היה גדול וכבד עד שהארץ רעשה. וכן דרך המקראות לתאר, כאלו זעמו של ה' עושה רשם על הארץ וגורם לרעיוה אדמה, וכן: ותגעש ותרעש הארץ ומסדי הרים ירדו ויתגששו כיון-חרה לו (תה' יח ט-ש"ב כב ח); מקצפו תרעש הארץ ולא-יכלו גוים זעמו (יר' יו); ועוד פיוצא בזה. פצמתה - בקצעת אותה (על פי התרגום הארמי), 'פצם' שרש יחידאי במקרא אבל נמצא הרבה בלשון משנה ובלשון תרגום ('בין פצים לתברו', מ' שבת ח ז ועוד). רפה שבריה - פתן ואחה את שבריה. 'רפה' בה"א כמו 'רפא' באל"ף, כמו: אל נא רפא נא לה (כמ' יב יא). לשון רפאה נופל גם בתקון הריסוה, וכן: וירפא את-מוֹבֵב ה' הָהָרוֹס (מ"א יח ל), והוא לשון בקשה ותחנה. פרוש אחר: הוא המשך האור התרבו, השברים מתרופפים ומחפוררים. ולפי זה 'רפה' הוא שם פעל וכן לתאר מצב, וכן: אשר-תנה הדרך על-השמים (לעיל ז ב, עי' שם בפירושו). כיון-מָטָה - שָׁהַר נפלה. בעת בריאת העולם נאמר: יסד-ארץ על-מכוניה בל-תמוט עולם ועד (תה' קד ח). ואולם הרעש מתאר בלשון המליצה כהרס של מה שצננה בעת בריאת העולם, כענין שנאמר:

וירעשו מוסדי ארץ ... מוט התמוטטה ארץ ... ונפלה ... (יש"כ כד יח-טו)⁷.

(ה) הראית עמך קשה - הראית את עמך צרה קשה. כלומר: הבאת על עמך מצוקה. 'קשה' כאן הוא שם עצם משפוט (כמו: צרה, טובה). הראית ה"א בחיריק תמורת סגול, והיא הצורה העתיקה. השקיתנו יין תרעלה - השקית אותנו יין שהוא תרעלה - יין מהל ברעל. והפנה: הבאת עלינו יסורים קשים בתחנה העזה, וכן: את-קבצת כוס התרעלה שמת מצית (יש"כ יא יו); קח את כוס היין החמה הזאת מידי השקיתה אותו את-כל-הגוים וגו' (יר' כה טו הלאה). - ואפשר שמקור מליצה זו במנהג עמים קדמונים להשקות את הנדונים למיתה יין מהל ברעל.

(ו) נתתה ליראיך גם להתנוסס - כלומר: השארת ליראיך רק שרידים בודדים, כמו גם - דגל - המתנוסס - התלוי - לבדו במקום גבוה. 'יראיך' הפנה כאן לצבאות ישראל שנפלו ונסו לפני אויביהם ונתרו מהם במקומם רק מתי מספר, כענין שנאמר: עד אס-גותרתם פתן על-ראש החר וכנס על-הנגעה (יש"ל יו). מפני קשט - מפני קשתות האויב. קשט בטיית כמו קשת בתי, ודומה לזה החלופי של 'טעה' ו'תעה' סלה - עין לעיל ג י. (ז) למען יחלצון ידידיך - וענין שבצלע המקבילה עולה גם לכאן, ושעורו: וענין למען

6 פירוש אחר: שפכת חמתך עלינו כשביב אש. פירוש אחר: שיברת אותנו מלשון 'כי שבבים יהיה עגל שומרון' (הושע ח ו).
7 'מטה' בניין קל של 'מוט' כשרשי ע"ג, 'מוט' הוא נפול של 'מוט'. 'התמוטטה' הוא התפעל, אך העניין אחר.
8 הפירוש שלמעלה הוא על פי טור סיני. וכן מסתבר שפסוק זה הוא המשך תיאור המפלה של ישראל, והתחילה לישועה באה רק בחלק השני הפותח בפסוק ז: למען יחלצון וגו'. - פירוש אחר 'נתתה ליראיך גם להתנוסס' - לאחר המצוקה השועתנו והרמימות דגלנו לבעלה; 'מפני קשט' - למען אמתך (אמת) - קשט בארמית), כלומר: למען הבטחתך ובריתך הנאמנים. פירוש אחר: הכתוב הוא לשון תפילה: אנא מן ליראיך גם להתנוסס. כלומר: קבץ את עמך - יראיך - אליך והרם דגלך עליהם. וכן פירש כתוב זה הפייטן ר' שלמה הקטן, שיסד בסליחה 'תעורב אליך כאיל על אפיקים' (סליחות ליום ששי, בהגנה פולין, סליחה יז במהד' גולדשמידט): מפני קשט סלה יבוש האנוס / הנס ותנוסס ונדחו ישראל יכנס. (ובמנהג ליטא היא בסליחות ליום ג' מימי התשובה, סליחה עא במהדורה הני"ל).

ח אלהים | דבר בקדשו אעלוה
אחלקה שכם ועמק סכות אמדד:
ט לי גלעד | ולי מנשה

יחלצו וידידו. כלומר: ישראל אהוביך ואותיבך - יושעו כצרתם, וכן: צדיק מצרה נחלץ (מש' יא ח). ובדעת צדיקים יחלצו (שם טו ט). ופתח 'למען' כדי להטעים שחסלתו אינה בשביל עצמו, אלא בשביל ישראל האהובים. הושיעה ימינך ועננו (קרי: וענני) - 'הושיעה' צווי מארף (של 'הושיעה') שהוא לשון תהנה ובקשה; 'הושיעה' ימינך' לשון קצרה במקום: הושיעה בימינך¹⁰, וכן: יענהו משמי קדשו בגבורות ישע ימינו (לעיל ב' ז' ועי' לקמן ק"ה טו-כא: ימין ה' רוממה... אודך כי עניתני ותהיילי לישועה). כתיב: ועננו בלשון מדברים בעדם, כמו שפתח 'ונחמנו' וגו', קרי 'ועננו' בלשון יחיד על לשון שליח הצבור המתפלל בעד כל הצבור וכל העם, ואולי הקרי הוא בהתאמה ללשון היחיד שבפסוקים שלאחר מכן: אעלוה, אחלקה וגו'.

(ח) אלהים דבר בקדשו אעלוה - אלהים דבר בדברי קדשו (כלומר: בדברי הנבואה שבפי הנביאים) ואני עליו ושמח, כי הדברים הם דברי הבטחה טובה, וכונת המתפלל, כי עתה, בעת המצוקה, הוא זוכר את דברי ההבטחה שנאמרו לפנים על ידי הנביאים, והוא בטוח שיקימו, וה' יושיע את עמו וינחיל לו נצחון. תכן הדברים אשר דבר אלהים בקדשו מנא להלן: אחלקה שכם וגו' עד סוף פסוק י'. ויש מפרשים שגם תבת 'אעלוה'

היא מתכן הדברים אשר דבר אלהים, כלומר: אלהים דבר והבטיח כי אעלו בהשוכתו¹¹. אחלקה שכם - (אלהים דבר) כי אני עתיד לחלק את שכם, כלומר: לכבש את העיר שכם וסביבותיה ולחלק אותה בנחלה לבני ישראל. ומסתבר, שהדברים 'אלהים דבר בקדשו' וגו' פונתם להבטחת כבוש ארץ ישראל בגבולותיה הרחבים ביותר, הבטחה שנמנה בראשונה לאברהם אבינו, חזרה ונשנתה ליצחק וליעקב, למשה וליהושע. וידו, המתפלל במזמורנו, מבקש מה' שיקים בו את ההבטחה הקדומה¹². ועמק סכות אמדד - ואמדד בהקל את עמק סכות כדי לחלקו בנחלות¹³. מדד' בפעל אפשר שמשמעו מדידה לשם חלוקה (ועי' גם ש"ב ח א' סכות' שבכאן היא סכות שבעבר הירדן¹⁴. ונקט כאן המשורר שתי ערים הנזכרות זו אצל זו בשיבתו של יעקב לארץ כנען, סכות ושכם (בר' לג י"ח), וכונתו לרמו שעתה תקים ההבטחה, שהבטחה ליעקב אבינו, וישראל יכבשו את שני עברי הירדן. ונקט שכם כרמז לעבר הירדן המערבי, וסכות כרמז לעבר הירדן המזרחי. ועוד: אל שתי הערים האלה הגיע יעקב לאחר פגישתו עם עשו אבי אדום. וגם הדברים במזמור נאמרים בשעת מלחמה עם אדום.

(ט) לי גלעד - כלומר: לי תהיה גלעד לנחלה.

9 יחלצו בנינו נפעל, וכן בכל מקום שבה פועל זה במשמעות טבילה, כשמדובר ביציאה מצרה. וכסבה במשמעות פיעלה בא בנינו נפעל, כמו: יחלצני כי תפץ בי (לעיל יח כ) ועוד.

10 וחזר דרשו: הושיעה את ימינך - אשר השיבות מפני אויב (איכה ב א).

11 פירוש אחר: 'דבר בקדשו' - נעבע, כענין שנאמר: אחת נעבעתי בקדשי (לקמן פט לו); נשבע אדני ה' בקדשו (עמ' ד ב). ועוד פירוש אחר: 'בקדשו' - בבית מקדשו, או: במעון קדשו בשמים והכוונה, שהדבר הוא גזרה מוחלטת שיצאה ממקום הקודש ומובטח לנו שתקויים.

12 פירוש אחר: 'אלהים דבר בקדשו' - הדברים רומזים להבטחה שניתנה לדד על ידי שמואל הנביא, שזוד יהיה מלך על כל ישראל ויכבוש את כל הארץ המובטחת לאבות. פירוש אחר: הדברים רומזים, המשורר, לאחר שאמר בתפלתו יענני, אמנם נענה ונתבשר כי תפילתו נתקבלה, ויעלה ביו לבצח את אויביו ולכבוש את כל הארץ המובטחת. ולפי שיטה זו, אפשר, שהמשורר בעומדו בתפילה ובאמרו יענני נחה עליו רוח הקודש ונתבשר כי תפילתו נתקבלה. ואפשר, שבאותה שעה בא אל המשורר נביא, ובישר לו כי תפילתו נתקבלה. ועוד אפשר, כי המשורר ערך את תפלתו בעמד הכהן השואל באורים ותומים. ובאמר המשורר יענני שאל הכהן באורים ותומים, ונענה בדברי הבטחה טובה.

13 ומעין לשון זו: לשובב שדינו יחלק, לכן לא יהיה לך משליך חבל בגורל בקהל ה' (מיקה ב ד-ה).

14 ועל מקומה המדויק עי' בא"מ ערך סכות.

ואפרים מעוז ראשי יהודה מחקקי:
מואב | סיר רחצי על-אדום אשליך נעלי
עלי פלשת התרועעי:
יא מי יבליני עיר מצור מי נחני עד-אדום:

ולוי מנשה - ולי תהיה ארץ מנשה לנחלה¹⁵. סמך מנשה לגלעד משום שגלעד הוא בנחלת חצי שבט המנשה שבבעבר הירדן. ואפרים מעוז ראשי - וארץ אפרים תהיה לי למעוז. כלומר: שלטוני באפרים יהא תוק ויהי אפרים יהו מעוז ומבצר של מלכותי. ראשי' לשון פיוט במקום לי, אני עצמי ('החלק תמורת הכל'). פרוש אחר: מן בני אפרים יהיו ובורים שומרי ראשי. יהודה מחקקי - ארץ יהודה תהא סרה למשמעתי ויהנהג תחת שנט שלטוני. והכתוב רמזו לברכת יעקב: לא-נסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגלי (בר' מט י). 'מחוקק' הוא מקל, שבט, או משענת¹⁶. פרוש אחר: מבני יהודה אמנה שרים האוחזים במחוקקים¹⁷.

(י) מואב סיר רחצי - כלומר: אשליט בארץ מואב ואיחד אותה לתשמישים בוניים כאדם שמיחד סיר לצרף רחיצת נופס. פרוש אחר: בני מואב יהיו לי עבדים המשמשים אותי בבית המרחץ. הולכת כלים לבית המרחץ היתה בימי קדם שרות מיוחד לעבדים¹⁸. על-אדום אשליך נעלי - כלומר: ארץ אדום תפגע לי ותהיה לי למקום להשליך בו דברים מאסים ונקט הכתוב ציור של מי שהלך במקום רפש וטיט ונתלכלכו נעליו ביותר, והוא חולצן ומשליכן למקום זהמה. פרוש אחר: בני

אדום יהיו לי לעבדים. ונעליהם יהיה משל לחלץ את נעלי, שגם חליצת הנעל היא שרות מיוחד לעבדים¹⁹. עלי פלשת התרועעי - את ארץ פלשתים, תריעי עלי - בגללי, לאות שאת מקבלת את על מלכותי. התרועעי מלשון תרועה שהיא קול רנה ושמחה, וכן: יתרועעו אף-ישירו (לקמן סה יד). פרוש אחר: התרועעי, תשברי, מלשון 'תרעם בשבט ברזל' (לעיל ב ט). כלומר: את, פלשת, תשברי בגללי, כי אשבר אותך בצבאותי. פרוש אחר: 'התרועעי' מלשון רע וחבר, והכונה: אספח את פלשת על ארצות ממשלתי. - הוכיח קאן שלש ארצות שכונת לארץ ישראל, לפי הסדר מורח דרום מערב. לומר שגם הארצות האלה כלולות בתחום הארץ המבטחת לישראל. ושלש ארצות אלו נזכרות בשירת הים: ישיבי פלשת, אלפי אדום, אילי מואב²⁰.

(יא) מי יבליני עיר מצור - מששים המשורר לספר את דברי ההבטחה חזר לדברי תחנונו ופתח בשאלה: מי זה אשר לשעבר היה מוליך אותי אל הערים אשר הייתי שם מצור עליהן? והיא שאלה רטורית שתשובתה ברורה מאליה: ה' הוא אשר מלפנים היה מוליך את ישראל אל הערים אשר צרו עליהן והיה מסייע בכבושן²¹. מי נחני עד-

15 גלעד גם היא נזכרת בדרכו של יעקב אבינו בשיבתו לארץ. נמצא שהזכיר כאן המשורר שלוש תחנות בדרכו של יעקב ובסדר הפוך מן מרכז הארץ בכיוון אל הגבול: שכם, סוכות, גלעד.

16 ועי' גם בשירת דבורה: מני מכיר יירו מחקקים ומבולן משבים ספר (שופ' ה יד). ועי' גם בשירת הנביא: באר חפרוה שרים כרוה נדיני העם במחקק במשענתם (במ' כא יח).

17 הזכיר כאן את שלוש השבטים הגדולים שבישראל: מנשה, אפרים, יהודה. והואיל ועמד בגלעד, שהיא נחלת מנשה הקדים מנשה לאפרים. והזכיר את שמות השבטים כסדר ישיבתם בארץ מצפון לדרום: מנשה, אפרים, יהודה.

18 א. בהרהר מקומות בדברי חז"ל (ועי' 'משנה תורה' לרמב"ם, הלכות עבדים, א ז).

19 ואפשר טיש בלשון 'מואב סיר רחצי' רמז לרחצה בים המלח, שהוא בגבול מערב של מואב.

20 הלכות עבדים שם.

21 בנוסח המקביל לפסוק זה שבמזמור קח כתוב: עלי (בצירה) פלשת אתרועעי, והתרגום הארמי לתהלים תרגם גם כן: עלי בצירה (ועי' שם בפירושו).

22 בנוסח המקביל שבמזמור קח כתוב: עיר בצצר' תמורת 'עיר מצור'. ואפשר ש'עיר בצצר' היא מבצר שנאלופי אדום

יב הלא-אתה אלהים ונתתנו ולא-תצא אלהים בצבאותינו:

יג הבה-לנו עזרת מצר ושוא תשועת אדם:

יד באלהים נעשה-חיל והוא יבוס צרינו:

אָדוֹם - מי הנהיגי והלך לפני עד אדום. נחני - נחה אותי, מלשון 'ולא-נחם אלהים' (ש"מ יב יז); לך נחה את-העם (שם לב לד). והכונה (כמו בצלע הקודמת): ה' הוא אשר לפנינו סיע בידי ישראל להניע עד אדום ולקבשה. 'מי נחני' בעבר מקביל אל 'מי יובילני' בעתיד והכונה בשניהם לעבר, והוא דרך הפיטוט.

(יב) הלא-אתה אלהים ונתתנו - כלומר: ודאי שאתה אלהים ונתתנו. וחזר על הנאמר בראש המזמור: אלהים ונתתנו. 'הלא' - מלת חזק: ודאי, והיא גם מלת אמות התשובה שעל השאלה הקודמת, כמו: מִי־יִתֵּן לְמִשְׁפַּחַי יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל לְבָחוּיִם הַלֹּא ה' (יש"מ כד). ולפי זה יש בלשון 'הלא אתה אלהים ונתתנו' גם תשובה על השאלה שבפסוק הקודם, ומשמעות הכתוב: ודאי שאתה, אלהים, הוא שהובלתנו מלפנים עיר מצור ונחיתנו עד אדום, ואולם עתה ונתתנו. ולא-תצא אלהים בצבאותינו - ואיך יוצא להתהלך בתוך צבאות ישראל, ואיך מקים מה שכתוב בתורה: כי ה'

לספוס מזמור ס

אלהיה מיתהלך בקרב מחנה (דב' כג טו)22, החזרה על שם אלהים בשתי הצלעות המקבילות באה להטעמה יתרה.

(יג) הבה-לנו עזרת מצר - אגא תן לנו עזרה להציל מן הצר, האויב. הבה, לשון בקשה - תן. עזרת - צורה פייטית במקום עזרה. ושוא תשועת אדם - כלומר: אף על פי שנתתנו או מבקשים את עזרתך, ולא עזרה של בני אדם, כשום שתשועת אדם שאו היא. כלומר: אין בלכת בן אדם להושיע תשועה אמיתית.

(יד) באלהים נעשה-חיל - בשם אלהים נתגבר, כלומר: נצח את אויביו, משום שאנו יוצאים למלחמה בשם אלהים, כמו שנאמר לעיל כ ו-ח: ובשם-אלהינו נדגל - בשם-ה' אלהינו נזכיר. 'נעשה-חיל' משמעו נצח, כמו: 'ימין ה' עשה חיל' (לקמן ק"ח טו)23. והוא יבוס צרינו - והוא - אלהים - יכניע את צרינו. ועין לעיל מד ו: בשמד ובוס קמינו. 'והוא' להדגשה - הוא ילחם לנו.

לפי העולה מלשון נוף המזמור, נאמר המזמור לראשונה בשעת מלחמה קשה בין בני ישראל ובין העמים שכניהם. לפי שעה נחלו ישראל תבוסה במלחמה, אבל המלחמה עדין לא הסתיימה, ובני ישראל מתכוונים למערכה נוספת. ולפני הפערכה הזאת עומד המשורר ומתפלל בדברי המזמור הזה. הוא פותח בדברי תלונה על התבוסה ומתאר את הזעזוע הקשה שגודעזועה הארץ בעקבות התבוסה ועובר לבקש ישועה לישראל יריד ה'. והוא מוצא אהיה לתקנה בדברי נבואה המבטיחים לישראל את כל הארץ משני עברי הירדן וגם שליטה בארצות השכנות: מואב, אדום, פלשת. והמשורר מטעים, שאף על פי שאלהים עזב את ישראל ואינו יוצא בצבאותם, ישראל בוטחים רק בה' ולא באדם. ומסים בהכעת בשחון כי ה' תחיל תבוסה לאויבי ישראל.

לפי הרשום בכתבת של המזמור, נאמר המזמור לראשונה במלחמות שגלחמו דוד ויואב בארם ובאדום. וכבר עסקנו בפרוש לעיל בשנויים שיש בענין זה בין שמואל לתהלים ולדברי תהלים.

(בר' לו מב), והיא 'בצרה' הנוכרת שם לו לב; יש"מ א ועוד. ואפשר שגם 'מצור' שבמזמורנו הוא כינוי למבצר - 'בצרה' שבאדום, ומתאים לתבולת אדום.

22 ע"י גם דב' כד; שופ' ד יד; ש"ב ו כד. וע"י לעיל מד י. 23 וע"י גם לשון בלעם בברכתו: וישראל עושה חיל (במ' כד יח).

ונסח הדברים בכתבת שבתהלים קרוב יותר לנסח שבדברי תהלים מאשר לנסח שבשמואל. וכבר אמרו, שאין אנו יכולים לדעת את כל הפרטים של המאורעות של המלחמות האלה, והנה, בספר שמואל, וגם בספר דברי תהלים, מספר רק על נצחונות דוד במלחמותיו עם הגוים. ואולם אם נפרש שכל דברי המזמור מכונים רק למה שארע לדוד במלחמותיו, יהיה עלינו לומר, שהיתה גם מפלה לדוד באחת ממלחמותיו. ובשעת המפלה ההיא נאמר המזמור הזה. ויש לומר, שאחר זמן קצר התאושה דוד וחזר ונצח את אויביו, כמו שסיים במזמורנו: באלהים נעשה-חיל והוא יבוס צרינו. בשיטה זו הלך התרגום הארמי לתהלים. ולפי תרגומו שנים עשר אלף הנוצרים בכתבת המזמור הם שנים עשר אלף חללים מישראל, שנפלו במלחמה ההיא, ועל מפתח נאמרו הדברים שבמזמור: ונתתנו פרצתנו וגו'. על פי פשוטו של מקרא עדיף לפרש שנים עשר אלף הם חללי האויב, אבל העקר לא זו ממקומו שהלשון ונתתנו וגו' מעידה על מפלה שנפלו ישראל לפני אויביהם. ורב סעדיה גאון פ"ש, שהמפלה הרמוזה אינה מפלת צבאות דוד, אלא המפלה שנפלו לפני אויביו, ולפי שיטה זו יש לפרש, שדוד בתפלתו לנצחון על אויביו, הזכיר תחלה את המפלות של ישראל בימי שאול, והתפלל לה' שייטיע בידו לנקם את נקמת המפלות ההן ולקבש את כל הארץ המבטחת.

שיטה אחרת בענין המזמור נמצאת בפרוש רש"י למזמור זה24. וזה לשון הדברים השזכרים לענינו: 'שנפלו אדום בידו, צפה ברוח הקדש, שעתידים הרומיים למשל בישראל ולגור בישראל גזרות רעות. עמד ובקש רחמים על שעבוד הגליות... מי יובילני עיר מצור - או לעיר מבצר - לקבש את רומי, אם לא אתה תעזר אותי, עד כאן לשונו. ואמנם, הדברים האלה של רש"י נראים כדברי דרש. אך מכל מקום למדנו מכאן שיש מקום לפרש, שהמפלה הנוצרת במזמור לא היתה בימי דוד אלא גזרות שלאחריו. וכונת המשורר להטעים את ההבדל בין המצב שבדורות המאחרים, שנפלו ישראל לפני אויביהם, לבין המצב שבימי דוד, שצבאותיו נצחו את ארם נהרים ואת ארם צובה וגו'. והמתפלל במזמור זה מבקש: מי שצנה לדוד במלחמותיו באויביו הוא יעניי. ואפשר, שהכתבת שבמזמור מכוננת מעקרה לדברי ההבטחה שבמזמור: לי גלעד ולי מנשה. וכבר הבאנו פעמים אחדות לעיל את דברי חז"ל, שכל המזמורים אמר דוד כנגד כל ישראל וכנגד כל העמים (וע"י גם בסיומים למזמורים נא, ב ו רנט, וצ"ח הדברים לכאן). החצי השני של המזמור (מן תחלת פסוק ז למען יחלצון ידידיך וגו') עד סופו, הובא בשנויים קלים גם בפתחית השניה של מזמור קח בספר התמישי של תהלים (וע"י בפירוש למזמור קח ובמבוא לספר). המזמור פותח 'אלהים ונתתנו' וסמוך לסוף המזמור נאמר 'הלא אתה אלהים ונתתנו', וסיומו 'באלהים נעשה חיל'. בחלק הראשון ובחלק האחרון נאמר 'התפלה, בדרך כלל, בלשון רבים המדברים בעדם, בחלק האמצעי נאמרים הדברים תמיד בלשון יחיד המדבר בעדו. וזה מחזק את ההשערה, שהחלק האמצעי הוא חטיבה בפני עצמה, המספרת גלשון פייטית, הנתנת בפי דוד המלך, על ההבטחה לקבש כל הארץ בגבולותיה הרחבים ביותר. בחלק הראשון ובחלק האחרון יש הרבה לשונות הדומות ללשונות שבמזמור מד ונעירונו על כך לעיל בפרוש במקומות המתאימים. מזמור זה הוא התמישי (והאחרון) בקבוצת חמשת 'המכתמים' שבספר השני שבתהלים (המזמורים ג-ט). וארבעה מהם נושאים חכת המזמור מן הארץ מתי דוד (רק במזמור נח אין חכת כזאת). שלשת המזמורים האמצעיים שבקבוצה זו (ג-ט-ו) נושאים את הכתבת 'אל-תשחת'. במזמור ג נאמר: 'הקיצה לפקד כל הגוים', ובמזמור ס מפרט שמות הגוים: 'מואב, אדום, פלשת'. - תשעה שמות של מקומות בארץ המבטחת ונוצרים במזמור: שלשה שמות של ישובים: שכם, סכות, גלעד; שלשה

24 לפי הנוסחאות שבשולי הגליון במהד' מאהרשען.

- א לְמִנְצָחַ | עַל־נְגִינֹת לְדָוִד :
- ב שְׁמָעָה אֱלֹהִים רִנָּתִי הִקְשִׁיבָה תְּפִלָּתִי :
- ג מִקְצֵה הָאָרֶץ | אֵלֶיךָ אֶקְרָא בְּעֵטֶף לִבִּי
בְּצוּר־יְרוּם מִמְּנֵי תִנְחַנֵּי :
- ד כִּי־הֵינִי מִחֶסֶה לִּי מִגְדֹל־עֹז מִפְּנֵי אוֹיֵב :

שמות של שבטים: מנשה, אפרים, יהודה; ושלושה שמות של עמים נכרים שבגבולות הארץ: מואב, אדום, פלשת²⁵.

25 פסוק ז' למען יחלצון ידידך הושיעה ימינך וענגי' – נוהגים לאומרו בסיום תפילת העמידה לפני הפסוק יהיו לרצון אמרי פי'.

פסוק יד 'באלהים נעשה חיל והוא יכוס צרינו' נאמר, לפי מנהגים אחדים שבנוסח הספרדים, בסיום אוסף הפסוקים שלפני ברכות ההבדלה במוצאי שבת.

1 א. ודומה לזה לשון 'רעל', שגם הוא משמעו כיסוי, ומשמעו חולשה וחולי.

ב. מסתבר, שהתבות 'אליך אקרא' פולת לכאן ולכאן. ושיעור הכתוב: מקצה הארץ אליך אקרא, אליך אקרא בעטף לבי.